

SIMONIK PÉTER

Gyermekvédelem Szabolcs és Szatmár vármegyében, 1867–1950 között

Gaál Ibolya: *A közigazgatás feladatkörébe utalt gyermekvédelem Szabolcs és Szatmár vármegyében 1867–1950*. Nyíregyháza 2007. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadványai, 59. sz. 298 o.

A magyar szociálpolitika története iránt érdeklődő olvasókat mindig örömmel tölti el, ha egy olyan kötettel bővül a témával foglalkozó kiadványok köre, amely a korábbiakhoz képest más szempontból vizsgálja meg az általános szakirodalomból már ismert eseményeket vagy intézményeket. Az utóbbi néhány esztendőben ugyan jelentős mértékben megnőtt a szociális gondoskodás hazai történetét feldolgozó munkák (tanulmányok és könyvek) száma, de a megválaszolandó kérdések és a lehetséges megközelítések széles tárháza még hosszú éveken át munkát ad a téma kutatóinak.

Nincs ez másként az egyik legkedveltebb területtel, a gyermekvédelemmel sem. Az elmúlt évek „termései” között szemezgetve szép számmal találhatunk olyan kiadványokat, amelyek szerzői (pl. Herzog Mária, Gergely Ferenc, Pik Katalin, Susan Zimmermann) inkább a téma országos szintű vizsgálatára koncentrálnak, és csak kisebb hangsúlyt helyeznek a regionális különbségek feltárására. Ez utóbbi feladatot – legalábbis a mai gyakorlat szerint – többnyire az adott településen vagy megyében élő amatőr és profi helytörténészeknek kell magukra vállalniuk, akik viszont szisztematikusan és aprólékos levéltári kutatómunkájukkal, valamint helyismeretük révén értékes adalékokat szolgáltathatnak annak megértéséhez, hogy egy-egy országos szinten született szociálpolitikai intézkedésnek milyen – helyben jelentkező – hatásai voltak.

E helytörténészek közé tartozik *Gaál Ibolya* is, aki hosszú évek, sőt évtizedek óta a szociális gondoskodás szabolcsi történetének egyik leg többet publikáló kutatója. Munkáiról azonban meglehetősen keveset tudunk, hiszen ezek többsége megyei tudományos folyóiratokban, ill. helyi kiadványokban jelent meg.

A szerző legújabb kötete 2007-ben a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadványsorozatában látott napvilágot. A kötet – amely a közigazgatás feladatkörébe utalt gyermekvédelmi intézmények kialakulásának és működésének 1867 és 1950 közötti történetét mutatja be – már nyomdai kivitelével (s egyúttal 298 oldalas terjedelmével) is jelzi: Gaál Ibolya nem pusztán egy újabb téma feldolgozására, hanem talán eddigi kutatásainak szintézisére is törekedett.

Az impresszumból sajnos nem tudható meg, hogy a borítóterv kinek a munkáját dicséri, miközben a címlapon szereplő fotó valójában tökéletes sűrítménye a könyv tartalmi mondanivalójának. A képen látható, 3-4 éves forma fiúcska kalapot visel, s csíkos gyerekzakóján a gombokat fehér rongydarab helyettesíti. Szemében ott van mindaz, amiről a kötet

fejezetei szólnak: a gyermekek kiszolgáltatottsága, a nélkülözés és a remény, hogy talán majd holnap egy szebb napra ébredhetnek.

Ezt a reményt táplálják bennük mindazok, akik egykoron a szociális gondoskodás helyi történetében szerepet vállaltak: a különböző jótékony egyletek tagjai, az egyházak képviselői, a szociális érzékenységgel megáldott magánszemélyek és néha a közigazgatás tisztségviselői is. A kötet címe alapján joggal várhatnánk, hogy a szerző ez utóbbiak szerepét fogja majd kiemelni, de már az első fejezetek elolvasását követően rá kell döb-bennünk, hogy e közel száz esztendő alatt a „köz” szerepvállalásánál sokkal jelentősebb volt a társadalmi szervezetek tevékenysége. A XIX. század végén és a XX. század elején a települések és a vármegye vezetése sok esetben inkább gátolta, mintsem támogatta a helyi gyermekvédelem ügyét.

A tizenkilenc fejezetből álló kötetben Gaál Ibolya azonban nemcsak a társadalmi szervezetek és a közigazgatási szervek kapcsolatában bekövetkezett változásokra fókuszált. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban őrzött községi és vármegyei iratok feldolgozásával arra a kérdésre is választ keresett, hogy milyen okokkal magyarázható a „köz” előbbieken már említett passzivitása. A korabeli dokumentumokból ki-sejlik, hogy e jelenség mögött egyszerre húzódtak meg finansiális és a döntéshozók személyiségében rejlő indokok.

Ennek ismeretében talán nem meglepő, hogy a gacsályi járás körjegyzője 1892-ben például az egyik óvoda működtetésének szüneteltetése kapcsán azt írja: *„a képviselőtestületi tagok közömbösségén kívül a döntéshez az is hozzájárult, hogy a döntésben részt vevő képviselőtestületi tagoknak egy-kettő kivételével nincs óvodaköteles gyermeke, s még ha szükséges is, csak olyan kiadást szavaznak meg, amely nekik maguknak nem kerül pénzükbe”*.

Az ilyen és az ehhez hasonló helyi példák teszik nagyon életszerűvé és élvezetessé a szerző munkáját, hiszen a levéltári források segítségével szinte meglevenedik számunkra ez a letűnt világ, a maga problémáival és a segítők küzdelmekkel teli életével együtt.

S bár a kutatás módszertani kérdéseiről a könyvben nem esik szó, a hatalmas jegyzetapparátus láttán okkal feltételezhetjük, hogy a kötet megírását hónapokon, de inkább éveken keresztül tartó, hosszadalmas kutatómunka előzte meg. A fejezetcímeket áttekintve egyúttal azt is látnunk kell, hogy a szerzőnek vélhetően meg kellett küzdenie egy jelentős problémával, hogy ti. az általa vizsgált időszak alatt a közigazgatási határok gyakran megváltoztak. (A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az egykori Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék, ill. azok egy részének többszöri összeolvasztását és szétválasztását követően jött létre.)

A közigazgatási határok folyamatos módosulása és az egymástól gazdasági, politikai és társadalmi szempontból is eltérő történeti korszakok váltakozása talán arra is magyarázatot ad, hogy miért is kellett tizenkilenc fejezetre tagolni az egyébként három fő témát felölelő kötetet.

A kiadvány első hat fejezete a társadalmi szervezetek gyermekvédő tevékenységének kibontakozásától az állami gyermekvédelem intézményrendszerének kiépüléséig vezető utat mutatja be. A XIX. század végén a magas csecsemő- és gyermekhalandóság (pl. Szabolcs vármegyében az 1887-ben elhunytak 62 százaléka 7 éven aluli volt), az elhagyott gyermekek számának növekedése és az egészségügyi ellátórendszer hiányos-

ságai miatt egyre nagyobb volt az igénye annak, hogy társadalmi erők bevonásával oldják meg ezeket a problémákat.

A vármegyék területén megalakult társadalmi szervezetek munkájukat részben önállóan (pl. Szabolcs Vármegyei Pártfogó Egyesület), részben pedig valamely országos szervezethez (pl. „Fehér Kereszt” Országos Lelencház Egyesület, Országos Gyermekvédő Liga stb.) kapcsolódva végezték. A központi (állami) irányítás hiányosságait az is jól jelezte, hogy a helyben létesítendő egészségügyi és szociális intézményeket (pl. a dajkák alkalmazását) érintő szabályrendeletek megalkotásához több esetben nem az államtól, hanem más vármegyétől kértek és kaptak segítséget. Mindez érthető is, hiszen ebben az időszakban a gyermekvédelmi intézmények felügyelete a belügyminisztérium alá tartozott, amely az ezzel összefüggő problémákat rendvédelmi kérdésként kezelte.

A századfordulót követően (1901) azonban jelentős változás következett be a helyi társadalmi szervezetek és az állami szervek viszonyában. A Széll Kálmán nevéhez köthető, első gyermekvédelmi törvény megalkotásával sikerült megvetni az állami gyermekvédelmi intézményrendszer (állami gyermekmenhelyek, állami gyermektelepek) alapjait. A helyben működő társadalmi szervezetek azonban még sokáig kiegészítették a helyi szinten (vármegyei, települési) épp csak megjelenő állami intézmények munkáját.

Az első világháború okozta gazdasági recesszió azonban új feladatok elé állította az állami szervek tisztségviselőit, mivel a háborús árvák létszámának növekedése, valamint a megélhetési költségek emelkedése miatt egyre nehezebb volt a gyermekeket családoknál (nevelőszülőknél) elhelyezni. 1923-ban a gazdasági helyzet stabilizálódását követően lehetőség nyílt a tartásdíjak emelésére, ami viszont együtt járt a nevelőszülőkhöz kiadott gyermekek létszámának növekedésével.

A második világháborút követően a járási és városi szociális titkárok bevonásával, az MNDSZ és a Nemzeti Segély képviselőinek részvételével a debreceni állami menhely kötelékébe tartozó gyermekeket Szabolcs vármegyébe helyezték ki, majd pedig egy megyei átmeneti otthont is megszerveztek a számukra. A szerző részletesen bemutatja az otthon építésével kapcsolatos problémákat és dilemmákat, majd rátér a gyámügyi és a gyermekvédelmi igazgatási szervek 1950–1954 közötti létesítésével kapcsolatos, egyes kérdések vizsgálatára. E szervezeti változtatásokat elsősorban az tette szükségessé, hogy 1950-ben megszüntették az árvaszékeket, amelyek feladatköreit részben az új tanácsi szervek, részben pedig a bíróságok vették át.

A kötet második nagy egységében a szerző a gyermekvédelem határterületének számító kisdedővők megjelenésének előzményeit és az óvodai intézményrendszer (óvoda, napközi otthonos óvoda, nyári napközi otthon, napközi otthon) kiépülésének történetét dolgozza fel. Már a kisdedővásról szóló, 1891. évi törvény megalkotásának esztendejében megalakult a Szatmár Vármegyei Széchenyi Társulat, amely nyári gyermekmenhelyek (napközi) működtetésével járult hozzá a 3–6 év közötti gyermekek védelméhez. A kormányzati szervek a már említett jogszabályban és a minisztériumi utasításokban is megpróbálták ösztönözni az állandó és a nyári otthonok létesítését, ám ezen elvárásoknak a legtöbb település

(forrás hiányában) nem tudott eleget tenni. A kedvezőbb anyagi kondíciókkal rendelkező településeken viszont már a századfordulón működtek gyermekmenhelyek, jóllehet ezek minősége lényegesen eltért az egészségügyi előírásokban meghatározottaktól.

A kisdédóvók életében újabb fordulópontot jelentett a második világháború befejezése. Egy 1946-ban, Szatmár-Bereg vármegyében keletkezett jelentésben a következőket olvashatjuk: „*azt a nyomort, szegénységet, ruhátlanságot, ami itt van, leírni nem lehet*”. Ez a megállapítás jól mutatja, hogy milyen következményekkel is járt ekkoriban pl. a család férfitagjának távolléte (hadifogság), a munkanélküliség növekedése, a tej- és cukorhiány, valamint az 1946-os aszálykár. Talán nem véletlen, hogy éppen ezek a körülmények kényszerítették ki az óvodai intézményrendszer átalakítását, amelynek keretében az óvodákból olyan napközi otthonok lettek, ahol az óvónők már nem a nevelői munkával foglalatoskodtak, hanem napi 8 órában a gyermekeket felügyelték, miközben az intézmények működési költségeihez a szülők természetbeni adományok nyújtásával járultak hozzá. A vármegyében élő lakosság egy részét (27 község 18 000 lakosát) súlyosan érintette az 1947–1948 fordulóján pusztító, tiszai árvíz. Az árvízi helyzet alakulása szükségessé tette, hogy közös konyhákat és mozgó napköziket működtessenek, s ezek jelentős szerepet játszottak az ártérben élő gyermekek ellátásában. 1948-ban az árvíz lezajlását követően újból ki kellett építeni az óvodai hálózatot, ám ez a munka éppen egybe esett az óvodák államosításával és a társadalmi szervek által működtetett intézmények átvételével. Az ellátási nehézségek ellenére az MNDSZ, a Nemzeti Segély, a Vöröskereszt és a Népjóléti Minisztérium összefogásának köszönhetően pótolni tudták a hiányzó berendezési tárgyakat, és felszámolták az egészségtelen óvodai környezetet. Mindezek továbbra is azt mutatták, hogy a helyi társadalmi erők bevonása nélkül az állam önmagában képtelen volt az óvodaügy rendezésére.

A könyv harmadik egységében a szerző azt vizsgálja meg, hogy a háborút követő három esztendőben miként tudtak úrrá lenni az élelmszerhiány okozta válságon. E témában két olyan akciót említ, amely a gyermekvédelem területéhez szorosan ugyan nem köthető, de akkoriban kétségtelen jelentőséggel bírt. Az egyik az iskolai szociális étkeztetés megszervezése volt, melynek keretein belül a rászorulóknak számára a svéd jótékonyági szervezetek bevonásával biztosították a napi egyszeri meleg ételt. A másik akció pedig a legyengült fővárosi gyermekek téli kihelyezése volt, a megerősödésük érdekében.

Gaál Ibolya nem egyszerű feladatra vállalkozott, amikor a gyermekvédelem Szabolcs és Szatmár vármegyei történetének feldolgozására tett kísérletet, hiszen közel 100 esztendő történéseit kellett a legkülönbözőbb szempontok szerint megvizsgálnia, és mindeközben 64 társadalmi szervezet és állami szerv munkájába is betekintést kellett nyújtania. Céljait sikerült maradéktalanul elérnie, mi több, nemcsak egy helytörténeti munkát készített el, hanem ezzel egyidejűleg egy mindenki által nagy haszonnal forgatható kézikönyvet is, amelynek kiváló névmutatói révén pillanatok alatt kikereshető a bennünket érdeklő téma. Mindezek folytán nemcsak szűkebb pátriája, hanem a hazai szociálpolitika is sokat használhat ebből az értékes műből.